

PRAWO / LAW**SŁAWOMIR PATRYCJUSZ KURSA****USTAWOWY WYKONAWCA TESTAMENTU
W PRAWIE RZYMSKIM**

Naczelną zasadą, jaką kierowali się legislatorzy rzymscy w kwestii wykonania testamentu, było poszanowanie ostatniej woli testatora¹. Według prawa rzymskiego zadanie jej wykonania zasadniczo spoczywało na beneficjentach testamentowych, przede wszystkim dziedzicach, ewentualnie legatariuszach². Zadanie to z woli testatora mogło ewentualnie spoczywać na mianowanym przez niego wykonawcy niebędącym beneficjentem testamentowym. Jeżeli jednak testator z jakiegoś powodu nie skorzystał z przysługującej mu w tym zakresie prerogatywy, a swoimi zapisobiercami lub dziedzicami ustanowił osoby, którym ze względu na brak zdolności do czynności prawnych nie przysługiwały odpowiednie powództwa³, istniało poważne ryzyko, że jego ostatnia wola nigdy nie doczeka się realizacji.

Wobec powyższego można postawić hipotezę badawczą mówiącą, że w prawie rzymskim wykonawcą niektórych lub wszystkich rozrządzeń testamentowych, w braku wydania odpowiednich dyspozycji przez testatora, mógł być z woli prawodawcy *exsecutor* wskazany w ustawie. W celu ustalenia, kto i w jakich przypadkach był takim ustawowym wykonawcą testamentu, w niniejszym artykule analizie poddane zostaną odnoszące się do niego konstytucje wydane w latach 468–545.

SŁAWOMIR PATRYCJUSZ KURSA, dr hab., Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie Filia w Elku; ORCID: 0000-0001-9327-0728; e-mail: slawomirpatrycjusz@wp.pl

¹ F. Longchamps de Bériér, *Il rispetto per la volontà del de cuius sull'esempio dei fedecommissi romani*, „Revue Internationale des Droits de l'Antiquité” 45(1998), s. 479–500 [= *Szacunek dla woli zmarłego na przykładzie rzymskich fideikomisów*, w: *Profesorowi Janowi Kodrębskiemu in memoriam*, Łódź 2000, s. 209–219].

² T. Sacchi Lodispoto, *L'esecuzione testamentaria nel diritto romano e nel barbaro*, w: *Studi giuridici in onore di Caro Fadda pel XXV anno del suo insegnamento*, vol. 5, Napoli 1906, s. 324.

³ L. Kunz, *Postmortale Privatautonomie und Willensvollstreckung. Von der kanonischen voluntas pia zur Gestaltungsmacht des Erblassers im deutsch-spanischen Rechtsvergleich*, Jena 2015, s. 283–284.

1. Ustawowy wykonawca zapisów na rzecz wykupu jeńców wojennych

Pierwszą z nich jest recypowana do Kodeksu Justyniana konstytucja Leona z 468 r. Cesarz Leon pozwolił w niej ustanawiać testatorom zapisy na rzecz wykupu nieoznaczonych imiennie jeńców wojennych⁴, a także ustanawiać wykonawców takich zapisów.

C. 1,3,28,1 (*Leo A. Nicostrato pp.*): *Et si quidem testator significaverit, per quem desiderat redemptionem fieri captivorum, is qui specialiter designatus est legati seu fideicommissi habeat exigendi licentiam et pro sua conscientia votum adimpleat testatoris. Sin autem persona non designata testator absolute tantummodo summam legati vel fideicommissi taxaverit, quae debeat memoratae causae proficere, vir reverentissimus episcopus illius civitatis, ex qua testator oritur, habeat facultatem exigendi, quod huius rei gratia fuerit derelictum, pium defuncti propositum sine ulla cunctatione ut convenit impleturus.*

Drugie zdanie przywołanego paragrafu tej konstytucji dotyczy sytuacji, w której testator poczynił w swoim testamencie zapisy na rzecz wykupu jeńców wojennych, ale nie wskazał w nim osoby, która miałaby je wykonać⁵. Na taki przypadek cesarz przewidział, że upoważnienie do ich wykonania będzie mieć biskup miasta pochodzenia testatora. To ustawowe uprawnienie i zarazem obowiązek miał on wykonać w sposób odpowiedni i bez żadnej zwłoki⁶.

Znamienne jest to, że cesarz, przyznając biskupowi miejsca pochodzenia testatora uprawnienie do wykonania jego ostatniej woli, nie okazał mu bezgranicznego zaufania, lecz poddał nadzorowi namiestnika prowincji zarówno dzierżenie przeznaczanego na pobożny cel majątku, jak i rozliczenie z jego wydatkowania. W myśl C. 1,3,28,2 biskup musiał bowiem złożyć wobec namiestnika prowincji deklarację, kiedy i ile pieniędzy otrzymał w tym celu oraz w ciągu jednego roku złożyć sprawozdanie z tego, ilu jeńców i za jaką cenę

⁴ C. 1,3,28 pr. (*Leo A. Nicostrato pp.*): *Nulli licere decernimus, si testamento heres sit institutus seu ab intestato succedat seu fideicommissarius vel legatarius inveniatur, dispositionem pii testatoris infringere vel improba mente violare, adserendo incertum esse legatum vel fideicommissum, quod redemptioni relinquatur captivorum, sed modis omnibus exactum pro voluntate testatoris piae rei negotio proficere.*

⁵ Obowiązek wykupu jeńców wojennych w pierwszym rzędzie spoczywał na najbliższych pojmanego. W czasach cesarzy chrześcijańskich wykup jeńców był także zadaniem realizowanym przez ludzi Kościoła. Justynian w Nov. 115,3,13 z 542 r. nakazał, by kościołom przypadła majątek osób zmarłych w pojmaniu w razie zaniedbania obowiązku ich wykupu przez najbliższych. Zob. S. Kursa, *Powody wydziedziczenia descendantów wg Noweli 115. cesarza Justyniana*, „Studia Prawnicze” 1(2008), s. 101–104; tenże, *La diseredazione nel diritto giustiniano*, Bari 2012, s. 128–144. Taka dyspozycja prawa z jednej strony stanowiła przestrożę lub karę dla potencjalnych beneficjentów pojmanego, a z drugiej zabezpieczała dodatkowe środki finansowe na wykup jeńców, obok środków wprost przekazanych Kościołowi na ten cel w drodze darowizn lub rozrządzeń testamentowych.

⁶ T. Kunderewicz, *Disposizioni testamentarie e donazioni a scopo di beneficenza nel diritto giustiniano*, „Studia et Documenta Historiae et Iuris” 47(1981), s. 64.

wykupił z niewoli. Jednocześnie musiał wykazać, że realizując pobożne życzenia testatora działał bezinteresownie i nie zmarnował tych środków⁷.

Podana w § 1 zasada, że wykonawcą zapisów lub fideikomisów w braku wskazania przez testatora wykonawcy testamentu był *ex lege* biskup miasta pochodzenia testatora, nie miała zastosowania w sytuacji, gdy testator był z pochodzenia obcokrajowcem i istniała wątpliwość co do ojczyzny jego pochodzenia. Cesarz Leon zdecydował, że w takim przypadku uprawnienie do wykonania legatu lub fideikomisu przysługiwać będzie biskupowi miasta, w którym testator zmarł⁸. Podobnie, jeżeli testator zmarł na wsi albo w okolicy miasta, kompetencja do wykonania legatu lub fideikomisu przysługiwała właściwemu miejscowo biskupowi⁹.

W C. 1,3,28,5 cesarz Leon zachęcał wszystkich, którzy cokolwiek wiedzieliby o zapisach na pobożne cele, do informowania o tym namiestnika prowincji lub biskupa miejsca, w celu doprowadzenia do wydania ich przedmiotów. Do takiego zachowania motywował tym, że złożone przez nich donosy zyskają pochwałę jako uczciwe i bogobojne, ponieważ dzięki takiej postawie urzędnicy publiczni będą znali prawdę i zyskają należyte rozeznanie w sprawie¹⁰.

2. Ustawowy wykonawca wszystkich rozrządzeń testamentowych przeznaczonych na cele dobroczynne

Autorem kolejnych konstytucji dotyczących ustawowych wykonawców testamentu był cesarz Justynian. Najpierw w konstytucji z 530 r. upoważnił biskupa miejsca do wykonania dobroczynnych rozrządzeń (*piae dispositiones*)

⁷ C. 1,3,28,2 (Leo A. Nicostrato pp.): *Cum autem vir religiosissimus episcopus huiusmodi pecunias pio relictas arbitrio fuerit consecutus, statim gestis intervenientibus earum quantitatem et tempus quo eas susceperit apud rectorem provinciae publicare debet. Post unius vero anni spatium et numerum captivorum et data pro his pretia eum manifestare praecipimus, ut per omnia impleantur tam piae deficientium voluntates: ita tamen, ut religiosissimi antistites gratis et sine ullo dispendio praedicta gesta conficiant, ne humanitatis obtentu relictas pecunias iudiciorum dispendiis erogentur*; M. Wójcik, *Fundacje dobroczynne w rzymskim prawie poklasycznym*, Lublin 2003, s. 85–86.

⁸ C. 1,3,28,3 (Leo A. Nicostrato pp.): *Quod si testato, qui huiusmodi legatum vel fideicommissum non designata persona reliquit, barbarae sit nationis et de eius patria aliqua emerit ambiguitas, vir reverentissimus episcopus civitatis eius, in qua idem testator defunctus est, itidem habeat legati seu fideicommissi petitionem defuncti propositum modis omnibus impleturus.*

⁹ C. 1,3,28,4 (Leo A. Nicostrato pp.): *Quod si in vico vel in territorio testator mortem obierit, illius civitatis vir reverentissimus episcopus exactionem habeat, sub qua vicus vel territorium esse dignoscitur.*

¹⁰ C. 1,3,28,5 (Leo A. Nicostrato pp.): *Et ne pium defunctorum propositum improba fraudatorum calliditate celetur, quidquid pro huiusmodi causa a testatore relictum fuerit, universi, qui id quocumque modo cognoverint, vel in viri clarissimi rectoris provinciae vel in urbis episcopi notitiam deferendi liberam facultatem: nec delatoris nomen suspicionemque formident, cum fides atque industria eorum tam laude quam honestate non careat ac pariter pietate, cum veritatem in publicas aures lucemque deduxerint.*

dokonanych w testamencie w drodze ustanowienia dziedzicem, legatu lub fideikomisu, jeżeli dziedzice nie wykonali dobrowolnie swoich powinności¹¹.

C. 1,3,45 pr. (*Iustinianus A. Iuliano pp.*): *Sancimus, si quis moriens piam dispositionem faciat vel institutionis modo vel per legatum vel per fideicommissum vel per mortis causa donationem vel per quemlibet alium legitimum modum, sive pro tempore episcopo curam iniunxerit, quo ea quae disposuerit impleantur, sive de hoc tacuerit, sive e contrario eum prohibuerit, necesse esse heredibus facere et implere omnimodo quae ordinata sunt: quod si sponte non faciunt, tum religiosissimi locorum episcopi de iis anquirant atque eos convenient, ut omnia secundum defuncti voluntatem impleantur.*

Wyzначył jednocześnie czas na realizację tego rodzaju rozrządzeń testamentowych, a mianowicie trzy lata na wybudowanie świątyni albo jeden rok na wzniesienie budynku szpitala. Gdyby nie udało się wybudować szpitala w tym czasie, biskup był uprawniony do wynajęcia odpowiedniego domu i opłacenia go ze środków pozostawionych przez testatora dla chorych, w celu zabezpieczenia im schronienia¹². W razie gdyby biskup zaniedbał swoich obowiązków, o wykonanie rozrządzeń na pobożne cele mieli zadbać metropolita lub arcybiskup¹³.

W konstytucji z 531 r. Justynian nawiązał, wzorem cesarza Leona, do kwestii wykonania testamentu zawierającego rozrządzenia na rzecz wykupu jeńców z niewoli wojennej. W jej pierwszych słowach zezwolił na to, by testator z pominięciem ustawy falcydyjskiej mógł cały swój spadek przeznaczyć na ich wykup i uczynić ich dziedzicami testamentowymi¹⁴. Co więcej, w § 1 rzezzonej konstytucji zezwolił na to, by testator mógł ustanowić w swoim testamencie bliżej nieokreślonych ubogich dziedzicami, nawet jeżeli nie byli to ubodzy, o których troszczył się określony szpital lub kościół¹⁵. Z punktu widzenia wykonania testamentu kluczowe znaczenie ma § 2.

¹¹ C. Fadda, *Concetti fondamentali del diritto ereditario romano*, vol. I, Milano 1949, s. 413.

¹² C. 1,3,45,1 (*Iustinianus A. Iuliano pp.*): *Ac si quidem ecclesiam aedificari defunctus iussit, infra triennium omnino eam extruendam curent, sin xenonem, infra unum annum eum facere cogantur, cum hoc tempus ad defunctorum voluntatem implendam sufficiat: possunt enim et domum conduci ibique aegroti deponi possunt, dum xenonis extractio perficiatur.* Czas ten Justynian wydłużył w Nov. 131,10 pr. do pięciu lat w przypadku budowy świątyni; zob. T. Kunderewicz, *Disposizioni testamentarie...*, s. 81.

¹³ C. 1,3,45,6 (*Iustinianus A. Iuliano pp.*): *Quod si religiosissimi locorum episcopi id facere neglegunt, corrupti fortasse a scriptis heredibus vel legatariis fideicommissariisve, tam provinciae metropolitanae vel archiepiscopo eius dioecesis, cui hoc compertum est, anquirere et efficere, ut pium opus vel pia donatio omnimodo impleatur [...].*

¹⁴ C. 1,3,48 pr. (*Iustinianus A. Iohanni pp.*): *Si quis ad declinandam legem Falcidiam, cum desiderat totam suam substantiam pro redemptione captivorum relinquere, eos ipsos captivos scripserit heredes, ne videatur quasi incertis personis heredibus institutum suum oppugnandum reliquisse, sancimus huius talem institutionem pietatis intuitu valere et non esse respuendam.* W ten sposób Justynian wyłączył zastosowanie kwarty falcydyjskiej w odniesieniu do spadków przeznaczonych na realizację celów dobroczynnych. Następnie w Nov. 131,12 pr. z 545 r. rozszerzył tę abrogację na zapisy dobroczynne; zob. R. Świrgoń-Skok, *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, Rzeszów 2011, s. 134–135.

¹⁵ C. 1,3,48,1 (*Iustinianus A. Iohanni pp.*): *Sed et si pauperes quidam scripserit heredes et non inveniatur certum ptochium vel certae ecclesiae pauperes, de quibus testator cogitaverit, sed hic*

C. 1,3,48,2 (*Iustinianus A. Iohanni pp.*): *Et si quidem captivos scripserit heredes, civitatis, in qua testator larem fovere ac degere noscitur, episcopus et oeconomus hereditatem suscipiant et omnimodo in redemptione captivorum procedat hereditas sive per annuos redditus sive per venditionem mobilium seu se moventium rerum: nullo penitus ex hoc lucro vel oeconomio vel episcopo vel sacrosanctae ecclesiae relinquendo. Si enim propter hoc a speciali herede recessum est, ut non Falcidiae ratio inducatur, quomodo ferendum est hoc, quod in sacro venit, per Falcidiam vel aliam occasionem minui?*

Z przywołanego tekstu wynika, że Justynian zmienił dyspozycje konstytucji Leona i upoważnił do wykonania testamentu, w którym testator przeznaczył swój majątek na wykup jeńców wojennych, nie biskupa miasta pochodzenia zmarłego, lecz miasta jego zamieszkania, jeżeli testator życzył sobie, żeby zostali wykupieni z niewoli wojennej jeńcy pochodzący z tego miasta, i jednocześnie do realizacji tego celu upoważnił także diecezjalnego ekonoma¹⁶. Nakreślił tam również sposób pozyskiwania środków z ruchomości lub nieruchomości pozostawionych przez testatora na wspomniany cel, zastrzegając, by ani biskup, ani ekonom, ani kościół, który dysponował tymi dobrami, nie próbował przy tym uzyskiwać własnych korzyści¹⁷.

W sytuacji, gdy dziedzicami byli ustanowieni anonimowi ubodzy, spadek z mocy prawa przypadł szpitalowi miasta zamieszkania zmarłego, a wykonawcą jego woli *ex lege* był zarządca tego szpitala (*xenodochus*).

C. 1,3,48,3 (*Iustinianus A. Iohanni pp.*): *Ubi autem indiscrete pauperes scripti sunt heredes, ibi xenonem eius civitatis omnimodo hereditatem nancisci et per xenodochum in aegrotantes fieri patrimonii distributionem, secundum quod in captivis constituimus: vel per reddituum annalium erogationem vel per venditionem rerum mobilium vel se moventium, ut ex his res immobiles comparentur et annuus victus aegrotantibus accedat. Quis enim pauperior est hominibus, qui et inopia tenti sunt et in xenonem repositi et suis corporibus laborantes necessarium victum sibi non possunt adferre?*

Zarządcę szpitala obowiązywały analogiczne zasady, jak biskupa i ekonoma w przypadku majątku przeznaczonego na wykup jeńców wojennych. W jednym i drugim przypadku wykonawcy testamentu mieli pozyskiwać i wykorzystywać środki na cele określone przez testatora z pozostawionego przez niego majątku, występować z powództwami w celu pozyskania wierzytelności spadkowych oraz spłacać długi spadkowe.

incerto vocabulo pauperes fuerint heredes instituti, simili modo et huiusmodi institutionem valere decernimus; S. Kursa, *Charakter prawny testamentu na rzecz kościołów lub dzieł pobożnych*, „Themis Polska Nova” 2/9(2015), s. 147–148.

¹⁶ Dopuszczenie ekonoma do wykonywania rozrządzeń na cele pobożne było kompromisem ze stanowiskiem wypracowanym przez czwarty synod w Kartaginie z 398 r., który w kan. 18 zakazywał biskupom podejmowania się zadań wykonawców testamentu; zob. Ch. J. Hefele, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, t. 2.1, Paris 1908, s. 114. Zgodnie z kan. 26 soboru chalcedońskiego z 451 r. w każdej diecezji winien być ustanowiony ekonom, wywodzący się spośród jej duchownych; zob. Ch. J. Hefele, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, t. 2.2, Paris 1908, s. 812.

¹⁷ Zob. także C. 1,3,45,4–15 (*Iustinianus A. Iuliano pp.*).

C. 1,3,48,4 (*Iustinianus A. Iohanni pp.*): *Licentia omnimodo danda et in priore et in secunda specie et actionem movere et debita exigere, ut in captivos vel in aegrotantes consumantur. Si enim heredum eis et ius et nomen dedimus, sine Falcidiae tamen legis emolumento, necesse est eos et debita exigere et creditoribus respondere.*

Cesarz zamieścił w niej wytyczne, jak należy postępować, gdyby w mieście zmarłego było wiele szpitali. W takim przypadku biskup miejsca wraz z podległym mu duchowieństwem miał zdecydować o tym, który z nich należy uznać za najbiedniejszy¹⁸. Wówczas zarządca tego szpitala z mocy prawa stawał się wykonawcą ostatniej woli testatora. Jeżeli zaś w mieście pochodzenia zmarłego nie było żadnego szpitala, wykonawcą woli był miejscowy ekonom diecezjalny lub biskup¹⁹.

Do kwestii wykonania testamentu, w którym testator przeznaczył swój spadek lub zapisał coś na rzecz wykupu jeńców wojennych lub na rzecz ubogich, Justynian powrócił w Nov. 131 z 545 r.

Nov. 131,11: *Si quis autem etiam pro redemptione captivorum aut alimentis pauperum hereditatem aut legatum reliquerit in rebus mobilibus aut immobilibus, sive semel seu annale, et hoc modis omnibus secundum testatoris voluntatem ab his quibus iussum est hoc facere compleri. 1. Si autem non specialiter dixerit, quomodo pauperibus haec reliquit, praecipimus sanctissimum episcopum civitatis in qua testator habuit domicilium percipere easdem res et eius civitatis pauperibus erogare. 2. Si autem pro redemptione captivorum aliquid relinquatur, et non nominatim testator dixerit, per quem oporteat fieri redemptionem, etiam sic iubemus res ad hoc relictas locorum episcopum et eius oeconomus accipere et huiusmodi pium opus implere. In omnibus enim talibus piis voluntatibus sanctissimos locorum episcopos volumus providere, ut secundum defuncti voluntatem universa procedant, licet praecipue a testatoribus aut donatoribus interdictum sit eis habere ad haec aliquod participium. 3. Si autem qui haec facere iussi sunt semel et secundo a beatissimo locorum episcopo aut huius oeconomis per publicas personas admoniti distulerint quae disposita sunt adimplere, iubemus eos omne lucrum relictum eis ab eo qui haec praecepit amittere, et locorum episcopos omnes res cunctis, sicuti dictum est, piis causis distributas cum fructibus et augmentis medii temporis et memorato lucro vindicare et quae testator disposuit adimplere, scientes quia, si neglexerint, pro his omnibus rationem deo persolvent. 4. Si autem sanctissimus locorum episcopus reliquerit aliquid horum quae a nobis dicta sunt, liceat et sanctissimo eius metropolitanae*

¹⁸ C. 1,3,48,5 (*Iustinianus A. Iohanni pp.*): *Sin autem ampliores in civitate xenones vel ptochia sint, ne incerta videatur pecuniarum datio, tunc ei xenoni vel ptochio, qui pauperior esse dignoscitur, easdem res vel pecunias adsignari: hoc videlicet discutiendo a viro reverentissimo locorum antistite et sub eo constitutis clericis.*

¹⁹ C. 1,3,48,6 (*Iustinianus A. Iohanni pp.*): *Sin autem nullus xenon in civitate inveniatur, tunc secundum de captivis sanctionem pro tempore oeconomus sacrosanctae ecclesiae vel episcopus hereditatem accipiat et sine Falcidiae ratione pauperibus, qui in civitate sunt vel penitus mendicantes vel alia sustentatione egentes, eadem pecuniae distribuuntur; T. Kunderewicz, *Disposizioni testamentarie...*, s. 87.*

haec omnia exigere et complere, et omni alio licentia sit huiusmodi movere quaestionem et studere, ut modis omnibus causae piae compleantur.

Z tekstu tej konstytucji wynika, że Justynian ujednoczył w niej normy dotyczące wykonawców takich testamentów, a mianowicie nakazał, by to, co do tej pory miało miejsce w odniesieniu do testamentów na rzecz wykupu jeńców wojennych, miało również zastosowanie we wszystkich przypadkach testamentów na rzecz ubogich, czyli żeby wykonawcą testamentu w braku desygnacji wykonawcy przez testatora w testamencie, *ex lege* był biskup miejsca zamieszkania testatora (§ 1). Co więcej, na wypadek, gdyby testator nie wskazał imiennie wykonawcy swojej woli odnośnie do rozrządzeń dotyczących wykupu jeńców, Justynian w § 2 rzeczony konstytucji nakazał, aby pozostawione na ich rzecz rozrządzenia majątkowe były egzekwowane przez biskupów miejsca i ekonomów diecezjalnych, nawet jeżeli testatorzy lub darczyńcy w swoich rozrządzeniach nie życzyli sobie pełnienia przez nich tych funkcji.

Następnie Justynian nałożył sankcję na osoby niewywiązujące się z wynikającego z testamentu obowiązku przekazania określonych przysporzeń majątkowych na rzecz wykupu jeńców. Traciły one na mocy § 3 omawianej konstytucji wszelkie przysporzenia spadkowe, jakie otrzymały po zmarłym, jeśli nie wykonały tego obowiązku, mimo dwukrotnego upomnienia ze strony biskupa albo ekonoma diecezjalnego. W takim przypadku biskup miejsca miał prawo dochodzić wszystkich przysporzeń, a nie tylko przeznaczonych przez testatora na wykup jeńców. Gdyby zaś sam biskup zaniedbał swoich powinności, przyznane mu uprawnienia w myśl § 4 przechodziły na metropolitę.

3. Wnioski

Z przywołanych konstytucji jednoznacznie wynika, że w pewnych przypadkach wykonawcy woli testatora byli powoływani z mocy prawa. W odniesieniu do takich wykonawców, działających na podstawie upoważnienia ustawowego (*licentia legis*), należy stwierdzić, że ingerencja prawa w ustanowienie wykonawcy ostatniej woli miała wąski zakres i dotyczyła jedynie wykonania testamentów zawierających rozrządzenia na rzecz pobożnych dzieł w sytuacji, gdy testator nie zamianował ich wykonawcy lub ten nie wykonywał należycie swoich obowiązków. Jej potrzebę dostrzegł najpierw cesarz Leon w konstytucji z 468 r. (C. 1,3,28), a później cesarz Justynian, w konstytucjach z 530 r. (C. 1,3,45 pr.), 531 r. (C. 1,3,48,2–3) i 545 r. (Nov. 131,11,1–4). Źródła te wskazują, że przedmiotem wykonania mogły być pierwotnie wyłącznie częściowe rozrządzenia testatora (zapisy), a od konstytucji Justyniana również dyspozycje testamentowe dotyczące całego spadku, w zależności od kompetencji wykonawcy przyznanej przez testatora i jego postawy lub w braku takiego wskazania zgodnie z przepisami ustawy.

Prawo rzymskie nie ograniczało woli testatora, jeżeli ten wskazał w swoim testamencie jego wykonawcę, ani działania wykonawcy, gdy ten należycie

realizował swoje zadanie (C. 1,3,45 pr.; Nov. 131,11,3). Prawodawca rzymski opowiedział się tym samym za pierwszeństwem woli testatora przed dyspozycjami prawa i zachował zasadną powściągliwość przed ingerencją prawa w wolę testatora, jeśli zamianowany wykonawca lub wykonawca desygnowany przez prawo należycie wykonywał swoje zadania.

W związku z tym, że rozrządzenia majątkowe nabierały skuteczności prawnej z chwilą śmierci testatora, należy przyjąć, że osoba powołana z mocy prawa na stanowisko wykonawcy testamentu uzyskiwała zdolność do ich wykonania z tym właśnie momentem. Nie musiała składać żadnego oświadczenia woli o przyjęciu uprawnień i obowiązków wykonawcy testamentu, ponieważ działała z nakazu prawa, jak biskup albo ekonom, który w imieniu wspólnoty kościelnej miejsca zamieszkania testatora miał prawny obowiązek przyjęcia spadku na rzecz wykupu anonimowych jeńców wojennych lub zarządca szpitala w przypadku anonimowych ubogich.

Do wykonania rozrządzeń testamentowych przeznaczonych na cele dobroczynne i tym samym ustania obowiązku prawnego wykonania woli testatora przez wykonawcę testamentu powołanego z mocy prawa (biskup, ekonom, arcybiskup, metropolita) dochodziło w momencie przekazania spadku względnie przedmiotu zapisów kościołom, jeżeli testamentowe przysporzenia majątkowe miały służyć wykupowi jeńców wojennych albo szpitalom, jeżeli były przeznaczone na potrzeby ubogich, i spożytkowania tych przysporzeń testamentowych na określone w testamencie cele.

Wykonawca ustawowy (biskup, ekonom, zarządca szpitala) nie mógł odrzucić ciążącego na nim obowiązku prawnego, nałożonego na niego w interesie społecznym, jak wykup jeńców wojennych, czy alimentacja ubogich. W przypadku bezczynności ze strony tego rodzaju wykonawcy, cesarz Justynian nakazał metropolitom i arcybiskupom, by sami podjęli konieczne działania (C. 1,3,45,6; Nov. 131,11,4). Wszystkich innych zaś upoważnił do inicjowania procesu w tej sprawie i czuwania, by doszło do wypełnienia pobożnych rozrządzeń w razie ujawnienia jakiegokolwiek zaniechania ze strony hierarchów kościelnych²⁰. Biorąc pod uwagę okres przedawnienia skarg prowadzących do wykonania testamentu, obowiązek prawny spoczywający na ustawowym wykonawcy testamentu przechodził sukcesywnie na następców zarządcy szpitala, biskupa

²⁰ C. 1,3,45,6 (*Iustinianus A. Iuliano pp.*): [...] *ut pium opus vel pia donatio omnimodo impleatur, quam cui voluerit civium id facere licebit. cum enim pietatis ratio communis sit, commune etiam studium esse debet, ut ea impleantur. quilibet igitur ex hac nostra lege condicticium ex lege actionem instituere et agere poterit, ut quae relicta sunt impleantur*; Nov. 131,11,3: [...] *quae testator disposuit adimplere, scientes quia, si neglexerint, pro his omnibus rationem deo persolvent*. Skraga ta miała charakter skargi popularnej; zob. J. L. Murga, *La actio condicticia ex lege: una acción popular justiniana*, „Revue Internationale des Droits de l'Antiquité” 15(1968), s. 357–376. Na temat jej charakteru zob. F. Casavola, *Studi sulle azioni popolari romane. Le «actiones populares»*, Napoli 1958, s. 1–21; B. Sitek, *Legittimazione „quavis ex populo” nelle actiones populares dell'esperienza Romana e „denuntiatio evangelica” nella chiesa primitiva*, w: *Atti del Congresso Internazionale. Incontro fra canonici d'Oriente e d'Occidente*, red. R. Coppola, Bari 1994, s. 615–622; a także tenże, *Actiones populares w prawie rzymskim na przełomie republiki i pryncypatu*, Szczecin 1999, s. 54–142.

miejsca, ekonoma oraz arcybiskupa i metropolity, początkowo do stu lat od śmierci testatora²¹, a później do czterdziestu²².

Chociaż ustawowi wykonawcy testamentu spełniali wolę testatora i działali na rzecz beneficjentów spadkowych, wykonywali swoją funkcję nieodpłatnie. Wskazuje na to treść konstytucji Leona (*sine ullo dispendio praedicta gesta conficiant*)²³ i Justyniana (*nullo penitus ex hoc lucro vel oeconomio vel episcopo vel sacrosanctae ecclesiae relinquendo*)²⁴. Nie przysługiwały im żadne przysporzenia majątkowe, stąd też w nauce prawa w odniesieniu do nich używane jest określenie „czystego wykonawcy” (*nudus exsecutor*)²⁵.

Tytułem podsumowania należy stwierdzić, że przeprowadzona analiza konstytucji wydanych w latach 468–545 potwierdziła hipotezę badawczą, że w prawie rzymskim wykonawcą niektórych lub wszystkich rozrządzeń testamentowych mógł być z woli prawodawcy *exsecutor* wskazany w ustawie. Takie ustawowe powołanie wykonawcy ostatniej woli testatora stanowiło w prawie rzymskim subsydiarne rozwiązanie prawne kwestii realizacji jego testamentu, gdy była ona zagrożona ze strony beneficjentów testamentowych lub celowego albo niezamierzonego zaniechania egzekucji testamentu przez wskazanego przez testatora wykonawcę, jak również w razie braku jego wskazania przez testatora. Było ono oryginalnym rozwiązaniem prawa rzymskiego, które zainicjował cesarz Leon w konstytucji z 468 r. (C. 1,3,28), a rozwinął i dookreślił Justynian w konstytucjach z 530 r. (C. 1,3,45), 531 r. (C. 1,3,48) i 545 r. (Nov. 131,11).

BIBLIOGRAFIA

- Casavola F., *Studi sulle azioni popolari romane. Le «actiones populares»*, Napoli 1958.
Fadda C., *Concetti fondamentali del diritto ereditario romano*, vol. I, Milano 1949.
Hefele Ch. J., *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, t. 2.1, Paris 1908.
Hefele Ch. J., *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, t. 2.2, Paris 1908.
Kunderewicz T., *Disposizioni testamentarie e donazioni a scopo di beneficenza nel diritto giustiniano*, „Studia et Documenta Historiae et Iuris” 47(1981).
Kunz L., *Postmortale Privatautonomie und Willensvollstreckung. Von der kanonischen voluntas pia zur Gestaltungsmacht des Erblassers im deutsch-spanischen Rechtsvergleich*, Jena 2015.
Kursa S., *Charakter prawny testamentu na rzecz kościołów lub dzieł pobożnych*, „Themis Polska Nova” 2/9(2015).
Kursa S., *La diseredazione nel diritto giustiniano*, Bari 2012.

²¹ C. 1,2,23,4 (*Iustinianus A. Iuliano pp.*): *In his autem omnibus casibus non solum personales actiones damus, sed etiam in rem et hypothecariam secundum nostrae tenorem constitutionis, quae legatariis et hypothecariis donavit, et supra dictis omnibus unum tantummodo terminum vitae suae imponimus, id est centum metas annorum.*

²² Nov. 111,1: *[...] In illis namque, ut dictum est, tantum negotiis religiosos contractus memorato quadraginta annorum privilegio volumus perfrui, in quibus eis centum annorum praerogativam constitutio nostra contulerat [...]*; V. Scialoja, *Diritto ereditario romano. Concetti fondamentali*, Roma 1934, s. 304; T. Kunderewicz, *Disposizioni testamentarie...*, s. 84.

²³ C. 1,3,28,2 (*Leo A. Nicostrato pp.*).

²⁴ C. 1,3,48,2 i 8 (*Iustinianus A. Iohanni pp.*).

²⁵ F. Treggiari, *Minister ultimae voluntatis. Esegesi e sistema nella formazione del testamento fiduciario. I. Le premesse romane e l'età del diritto comune*, Napoli 2002, s. 236–245.

- Kursa S., *Powody wydziedziczenia descendentów wg Noweli 115. cesarza Justyniana*, „Studia Prawnicze” 1(2008).
- Longchamps de Bériér F., *Il rispetto per la volontà del de cuius sull'esempio dei fedecommissi romani*, „Revue Internationale des Droits de l'Antiquité” 45(1998).
- Longchamps de Bériér F., *Szacunek dla woli zmarłego na przykładzie rzymskich fideikomisów*, w: *Profesorowi Janowi Kodreńskiemu in memoriam*, Łódź 2000.
- Murga J. L., *La actio conditicia ex lege: una acción popular justiniana*, „Revue Internationale des Droits de l'Antiquité” 15(1968).
- Sacchi Lodispoto T., *L'esecuzione testamentaria nel diritto romano e nel barbaro*, w: *Studi giuridici in onore di Caro Fadda pel XXV anno del suo insegnamento*, vol. 5, Napoli 1906.
- Sitek B., *Actiones populares w prawie rzymskim na przełomie republiki i pryncypatu*, Szczecin 1999.
- Sitek B., *Legittimazione „quivis ex populo” nelle actiones populares dell'esperienza Romana e „denuntiatio evangelica” nella chiesa primitiva*, w: *Atti del Congresso Internazionale. Incontro fra canonici d'Oriente e d'Occidente*, red. R. Coppola, Bari 1994.
- Świrgoń-Skok R., *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, Rzeszów 2011.
- Wójcik M., *Fundacje dobroczynne w rzymskim prawie poklasycznym*, Lublin 2003.
- Treggiari F., *Minister ultimae voluntatis. Esegesi e sistema nella formazione del testamento fiduciario. I. Le premesse romane e l'età del diritto comune*, Napoli 2002.

STATUTORY EXECUTOR OF THE WILL IN ROMAN LAW

SUMMARY

According to Roman law, the task of executing the last will of the testator rested basically on the testamentary beneficiaries, first of all heirs, or legates. This task, at the will of the testator, could possibly rest on the non-beneficial owner appointed by him. However, if for some reason the testator did not use his prerogative in this respect and he established as heirs or legatees persons who, due to lack of capacity for legal acts, were not entitled to appropriate actions, there was a serious risk that his last will will never be implemented. To prevent such a risk, the Christian emperors ordered in certain cases to execute testamentary dispositions to the persons indicated in their constitutions (*leges*). In order to determine who and in what cases was such a statutory executor of the will, in this article will be subject to analysis the constitutions of Roman emperors referring to them.

KEY WORDS: will, testator, execution of a will, testamentary beneficiary, heir, executor of a will